

**ВЛАСНІ НАЗВИ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ-ФАНТАСТІВ**

Протягом останніх десятиліть дослідники все більше уваги приділяють проблемам літературної ономастики, зокрема вивченню власних назв, зафіксованих у художніх творах. Принципи творення та функціонування таких пропріальних одиниць потребують різнобічного студіювання. Особливо це стосується наукової фантастики – жанру художньої літератури, метою якого є художнє зображення вигаданого фантастичного світу як реально існуючого на підставі чотирьох ознак: фантастичності, науковості, орієнтації на сучасність і спрямованості у майбутнє. Засновниками науково-фантастичної літератури в Україні можна вважати В. Винниченка та Ю. Смолича. Сучасними представниками наукової фантастики є О. Авраменко, О. Бердник, В. Владко, Н. Гайдамака, Н. Околітенко, Л. Панасенко, І. Росоховатський та інші майстри художнього слова. Назви творів українських письменників-фантастів і є об'єктом нашої наукової розвідки.

Бібліоніми у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві нерідко ставали предметом пильної наукової уваги. Так, Т. В. Желтоногова [див.: 4] схарактеризувала заголовки художніх творів на основі лінгвосеміотичних принципів. Водночас дослідниця розмежувала різні підходи до класифікації заголовків і визначила серед них найбільш популярні, якими вважала, зокрема, синтаксичний [див.: 9; 10; 12; 13] або семіотико-семантичний [див.: 1; 3; 6]. Більш детально Т. В. Желтоногова зупинилася на трьох роботах – тріаді знаків Ч. С. Пірса та семіотичній класифікації заголовків О. М. Траченка і Л. Ф. Грицюк.

Ч. С. Пірс за способом репрезентації текстів виокремив такі різновиди бібліонімів: 1) заголовки-індекси; 2) заголовки-ікони; 3) заголовки-символи [див.: 7]. Аналогічну систематизацію власних назв творів запропонував і О. М. Траченко, який, однак, зазначив, що заголовок-знак поєднує властивості трьох типів знаків, проте з домінантною функцією знака-індексу [див.: 12, с. 7]. Л. Ф. Грицюк підкреслила думку, що заголовок віршованого твору як елемент образно-виражальної системи в поетичній мові є образом-індикатором, образом-тропом і образом-символом [див.: 3, с. 34].

На основі названих вище типологій, керуючись низкою розроблених нею критеріїв (а це такі ознаки, як: „1) домінантний характер інформації в заголовку; 2) інтенсивність образності заголовка; 3) здатність заголовка розкривати свою семантику в прециклі, в основному циклі або в постциклі сприймання твору; 4) ступінь авто- чи

синсемантичності заголовка, тобто ступінь зв'язку заголовка з текстом; 5) щільність зв'язку складників заголовка-знака”), Т. В. Желтоногова виділила такі різновиди бібліонімів: „1) заголовки-індикатори; 2) заголовки-образи; 3) заголовки-символи” [4, с. 34].

Досить різнопланову класифікацію заголовків публіцистичного твору здійснила В. М. Галич, поділивши такі бібліоніми за структурою на одноклени (слова) та багатоклени (словосполучення і речення); за актуальним членуванням речення – на реми, теми і диремі; за присутністю синтаксичних засобів вираження – на інверсії, еліпсиси, риторичні оклики і питання та опозиції; за функціями – на рекламні, інформативні, номінативні, пейзажні, персональні (антропоніми), власне предметні та жанрові (останні п'ять, на думку дослідниці, можуть бути жанрово-хронологічними); за наявністю образного елемента – на заголовки номінативні та образні (метонімію, перифраз, синекдоху, антономазію, метафору, символ); за наявністю наказової та спонукальної модальності – на заголовки з дієсловом наказового способу, інфінітивні та еліпсиси [див.: 1, с. 25]. Незважаючи на значну деталізацію, така градація заголовків все-таки не відбиває всього розмаїття критеріїв їх вивчення.

Аналіз наукової літератури із проблем бібліоніміки засвідчив, що власні назви науково-фантастичних творів ще не були об'єктом детального студіювання, що і визначає актуальність теми нашого дослідження.

Основними моментами в аналізі пропріальних одиниць, зокрема і заголовків, є визначення семантики їхніх твірних основ, власне способу творення і мотиваційних відношень, які виникали між денотатом та онімом у процесі назвотворення. Безумовно, для бібліонімів останній складник може вважатися найбільш істотним.

Взагалі мотиваційна структура бібліонімії, на думку М. М. Торчинського [див.: 11, с. 388], в основному вказує на місце, час або сутність тих подій, про які розповідається у художньому творі, а також на головних героїв, тобто це локативні, темпоральні, сутнісні або асоціативні власні назви. Погоджуючись із таким твердженням, ми дозволимо собі виокремити три типи власних назв науково-фантастичних творів, які, по суті, вирізняють їх з-поміж інших жанрів белетристики. По-перше, це бібліоніми, які безпосередньо вказують на те, що події відбуваються у космосі, і така „космічність”, на нашу думку, є переважно локативною, сутнісною або асоціативною ознакою фантастичності. Зразками таких номінацій можуть бути бібліоніми „*Аргонавти Всесвіту*”, „*В зоряні світи*”, „*Викривлений простір*”, „*В небі – Земля*”, „*Дьондюранг*”, „*Злочинці з паралельного світу*”, „*З того світу* –

інкогніто”, „*Космічний Гольфстрім*”, „*Кут паралельності*”, „*Подорож у антисвіт*”, „*Поєдинок на астероїді*”, „*Фіолетова загибель*”.

До другої групи можна віднести власні назви, які містять приховану вказівку на „космічність” (фантастичність): „*Двійники Стъопи Лознікова*”, „*Кристалеві дороги*”, „*Кам'яне яйце*”, а до третьої – переважно темпоральні номінації, які прямо чи опосередковано вказують на час як фантастичну ознаку: „*З безодні минулого*”, „*Поza часом і простором*”, „*Позичений час*”, „*По спіралі часу*”, „*Привид часу*”.

Більш детально аналізуючи власні назви першої групи, насамперед зазначимо, що автори не дотримуються якогось одного принципу у доборі назви свого твору.

Наприклад, бібліонім „*В небі – Земля*” вказує на „космічність” за допомогою слова „небо” та назви планети, на якій ми живемо і яку бачити в небі не можемо.

Бібліонім „*Космічний Гольфстрім*” набуває фантастичного колориту за допомогою відповідного ад'єктива, який поєднується з назвою течії в Атлантичному океані, і така композиція забезпечує певну цікавість до твору, оскільки в Космосі такої течії немає.

Номінація „*В зоряні світи*” має локативне значення, вказуючи на спрямування думок і уявлень людей у далекі, позаземні простори.

Назва „*Поza часом і простором*” є не менш цікавою, оскільки поєднує в собі відповідні філософські категорії (*простір* – форма існування (буття) матерії, яка характеризується принаймні, двома суттєвими моментами: протяжністю матеріальних об'єктів та їх взаємодією, а його особливістю є трьохмірність, бо такі виміри (ширину, висоту і довжину) мають матеріальні об'єкти; *час* – теж форма існування матерії, яка відбиває тривалість існування матеріальних об'єктів і послідовність їх зміни; особливістю часу є те, що він незворотний. Спільними моментами для простору і часу як філософських категорій є те, що вони: а) об'єктивні (існують незалежно від людини, її свідомості); б) пізнавані (є об'єктами вивчення) [див.: 5, с. 223]).

Цікавим елементом у назві „*Подорож у антисвіт*” є наявність іншомовного префікса *анти-*, який в українській мові вживається на позначення чогось протилежного (у нашому випадку – це подорож в антисвіт, тобто світ, протилежний нашому, в якому за звичайних умов ми ніколи не побуваємо).

„*Поєдинок на астероїді*” – теж бібліонім, який виразно вказує на фантастичні локативні особливості, адже таке змагання навряд чи можна навіть уявити, оскільки астероїдом вважається відносно невелике небесне тіло Сонячної системи, що рухається по орбіті навколо її центру. Астероїди значно менші від планет за масою та розмірами, неправильної форми, без атмосфери, хоча при цьому вони можуть мати супутники.

Отже, астероїд – це космічне тіло, що власне і надає такій назві „космічності”.

У складі бібліоніма „*Аргонавти Всесвіту*” виокремлюється усім нам знайома пропріальна одиниця *Всесвіт*, яка показує велич і необмеженість космічного простору, а також назва групи людей (*аргонавт* – міфолог. будь-який член команди корабля „Арго”, який здійснив похід до берегів Колхиди за золотим руном, згідно з давньогрецьким міфом; *перен.* учасник наукової експедиції, мандрівник [14]); у нашому випадку другою назвою твору можна вважати конструкцію „Мандрівники Всесвіту”.

У назві „*Фіолетова загибель*”, на перший погляд, немає нічого цікавого, але тут велику роль відіграє колір – фіолетовий, який вважається космічним. Його ключові значення і символіка – мудрість, духовність, містика, натхнення, артистизм, благородство, закон, влада, фанатизм, відчуження, смерть. Фіолетовий колір – магічний, він об’єднує тіло і мислення, матеріальні потреби з потребами душі. З людей із домінуванням фіолетового кольору в аурі виходять умілі цілителі, а якщо вони займаються творчістю, то їхні твори вирізняються природністю і мовою, яка зрозуміла кожному. Фіолетовий врівноважує два кінці спектру, а також чоловічу і жіночу енергії в людському організмі [15].

„*Дьондюранг*” – слово надто цікаве і незрозуміле, поки ми не розгорнемо сторінки книги, звідки можна дізнатися, що це не просто назва твору – це власне ім’я біокібера, головного і улюбленого героя автора твору (О. Тесленка).

Оскільки простір має свою визначену і досліджену форму, новизна і фантастичність номінації „*Викривлений простір*” криється лише у викривленні цього самого простору, яке неможливе без людського втручання.

Автор одразу зацікавлює нас назвою твору „*Кут паралельності*”, адже всім відомо ще зі школи, що паралелі ніколи не перетинаються: в жодній точці, на будь-якій відстані. Тому ми змушені добре подумати, яким же чином може виникнути „кут паралельності”.

Перше запитання, яке ставить собі кожен читач фантастики: з якого ж світу невідомий, якого автор вміло вуалює у назві „*З того світу – інкогніто*” за допомогою звичайного займенника *того*, який нас спрямовує лише на безліч різноманітних здогадок і асоціацій. Інше питання – чому ж *інкогніто*? Читач практично нічого не розуміє, але обов’язково має про це дізнатися.

Немає у нас й інформації про паралельний світ, тому назва „*Злочинці з паралельного світу*” теж орієнтує читачів на цікавий сюжет і незвичайні пригоди, що теж є однією з диференційних ознак науково-фантастичної літератури.

До другої групи бібліонімів належить значно менша кількість найменувань, причому вони приховано орієнтують читачів якщо не на „космічність”, то принаймні на небуденність.

Назва „*Двійники Стьопи Лознікова*”, на перший погляд, не має нічого надзвичайного, хіба що вжите у множині слово „двійник”. Як відомо, двійник найчастіше може бути лише один (а то й взагалі не буває). Та коли читачі починають знайомитися із твором, то розуміють, де саме ховається його фантастичність та надзвичайність. В. Владко для досягнення мети і створення у творі фантастичного колориту вдається до образів прибульців, які вміли копіювати всі риси людини (в нашому випадку – Стьопи Лознікова). Саме тому автор використовує множину слова „двійник”, адже всі позаземні створіння стали схожими на головного героя.

Твори „*Кришталеві дороги*” М. Дашкієва та „*Кам'яне яйце*” О. Тесленка у складі своїх назв мають слова, які зазвичай можна почути в побуті. Проте поєднання цих слів одразу наштовхує читачів на казковість і незвичайність, оскільки такі явища, як кришталева дорога чи кам'яне яйце, можуть існувати лише в уяві письменників.

До третьої групи належать не менш цікаві варіанти назв, пов'язані із категорією часу. Феномен часу поєднує в собі, з одного боку, суму апріорно-досвідних уявлень про об'єктивні параметри реального світу, з іншого, – він є прямим відбиттям категоризуючої діяльності людини, закріпленої мовною свідомістю [5, с. 219]. Крім того, варто звернути увагу на те, яке визначення часу подають у словниках: „1. *філос.* Одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття. 2. Тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. ін. 3. Проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. ін., протягом яких що-небудь здійснилося. здійснюється чи здійснюватиметься. 4. Історичний період у розвитку природи і людства; визначена епоха або окремих етап у житті певного народу, держави, суспільства. 5. Сприятливий, потрібний момент. 6. Проміжок у послідовній зміні годин, днів, не зайнятий основною роботою, справами, вивільнений для відпочинку, дозвілля тощо. 7. *лінгв.* Граматична категорія, що виражає відношення дії чи стану до моменту мовлення [16].

Минуле, сучасне, майбутнє є ключовими поняттями про час: минуле належить історичним творам, сучасне – соціально-психологічним, майбутнє – науково-фантастичним, утопіям і антиутопіям. І всі три часи мають свій вихід із сучасного. П. Б. Шеллі писав: поета називають пророком, бо він бачить майбутнє в теперішньому. Афористично висловився Ф. Шлегель: „Історик – це пророк, звернений до минулого”. І тут же про сучасне: „Митці через сучасність об'єднують світ минулого

зі світом майбутнього” [див.: 2, с. 242]. Саме те, що вже існує, спонукає авторів звернутися до минулого або прикритися минулим, дає вихідні позиції для розуміння минулого, чи, точніше, сучасного через минуле, його оцінку, кут зору на минувшину в її проекції на теперішнє і можливе майбуття. Сучасність окреслює звернення до майбутнього, вона породжує бажання надіятися на прийдешнє як на добро, яке поки що не існує, але могло б існувати, і викликає тривогу про те, яким страшним може бути близьке чи далеке майбутнє, якщо не змінити теперішнє. Причому, чим більш віддалене майбутнє розглядається, тим більше воно виявляється для людства загалом у „часі можливого”.

Зважаючи на вищесказане, назви, які мають вказівку на час, не потребують детального пояснення (особливо якщо вони стосуються прогнозів на перспективу), проте окремі застороги щодо мотивації біблійонімів можна зробити.

Наприклад, біблійонім „*З безодні минулого*” – це фактично поєднання непоєднуваного, гра слів, яка, проте, має теж відтінок „космічності”.

Час, як уже зазначалося, – надто складне поняття, яке має багато різних вимірів і трактувань. Крім того, пам’ятаємо, що час – філософська категорія, тому невідомо, привид якого часу ховається в однойменному творі В. Савченка.

Серед назв творів домінують номінативні речення, якими вважаються односкладні речення, „головний член яких виражений іменником або субстантивованим словом у формі називного відмінка” [8, с. 347]. За структурою такі номінації можуть бути **простими** (складатися з одного слова, що серед науково-фантастичних творів зустрічається досить рідко: „*Дьондюранг*”), **складними**, які не зафіксовані, та **складеними**, до яких належать дво- і багатослівні пропріальні одиниці, які поділяються на оніми-словосполуки, оніми-словосполучення й оніми-фрази. Саме другий різновид домінує у науково-фантастичній біблійонімії, і це можуть бути підрядні словосполучення (в основному – це конструкції іменниково-прикметникові: „*В зоряні світи*”, „*Кам’яне яйце*”, „*Космічний Гольфстрім*”, „*Кришталеві дороги*” та іменниково-іменникові: „*Аргонавти Всесвіту*”, „*Двійники Стьопи Лознікова*”, „*Кут паралельності*”, „*Привид часу*”), рідко – сурядні („*Поza часом і простором*”) та неповні речення („*В небі – Земля*”).

Отже, у структурі власних назв українських науково-фантастичних творів переважають локативні, темпоральні, сутнісні та асоціативні пропріативи, більшість із яких безпосередньо вказує на те, що події відбуваються у космосі. За будовою це переважно підрядні словосполучення, у складі яких фіксуються космічні терміни, а також інші власні назви, не завжди пов’язані з фантастичними подіями.

Наступні студії можуть бути присвячені аналізу усіх компонентів поетонімного простору науково-фантастичних творів.

Список використаної літератури

1. Галич В. М. Поетика публіцистичного тексту (на матеріалі творчості Олеся Гончара) : навчальний посібник / В. М. Галич. – К. : Шлях, 2006. – 200 с.

2. Гачев Г. Развитие образного сознания в литературе. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Образ, метод, характер / Г. Гачев. – М.: Наука, 1962. – 322 с.

3. Грицюк Л. Ф. Семиотические и лингвопоэтические особенности заголовков стихотворных произведений (На материале англоязычной поэзии XIX – XX вв.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / Л. Ф. Грицюк. – К., 1985. – 246 с.

4. Желтоногова Т. В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Т. В. Желтоногова. – Кіровоград, 2004. – 216 с.

5. Копистянська Н. Час / художній час: до питання про історію поняття і терміна / Н. Копистянська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2008. – Вип. 44. Ч. 1. – С. 219–229.

6. Коробова Л. А. О семантике газетного заголовка / Л. А. Коробова // Иностранная филология. – Алма-Ата, 1975. – Вып. 6. – С. 77–84.

7. Пирс Ч. С. Из работы „Элементы логики. Grammatica speculativa” / Ч. С. Пирс // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 151–210.

8. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 5-ге вид., стер. – К.: Вища школа, 2005. – 405 с.

9. Ронгинский В. Н. Синтаксические модели заголовков и их использование в различных стилях речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / В. Н. Ронгинский. – Симферополь, 1963. – 19 с.

10. Суворов С. П. Особенности стиля английских газетных заголовков / С. П. Суворов // Язык и стиль. – М., 1965. – С. 179–196.

11. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.

12. Траченко О. Н. Стилистические характеристики заглавия как знака текста в синтагматике и парадигматике (На материале англоязычного рассказа) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / О. Н. Траченко. – К., 1984. – 24 с.

13. Харченко Н. П. Заглавия, их функции и структура : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Н. П. Харченко. – Л., 1968. – 21 с.

14. [<http://ru.wiktionary.org/wiki/апронавт>]

15. [http://remontvdome.com.ua/psihologiya-koloru-shcho-oznachae-kozhen-kolir_lrus-p5-i4461.html]

16. [<http://www.slovnyk.net>]

Анотація

У статті висвітлено основні аспекти дослідження власних назв художніх творів. Метою цієї розвідки є аналіз вживаних онімних одиниць у назвах творів українських письменників-фантастів, які досі не були під пильною увагою науковців.

***Ключові слова:** літературна ономастика, власна назва.*

Аннотация

В статье отражены основные аспекты исследования имен собственных художественных произведений. Целью этого исследования является анализ употребляемых онимных единиц в названиях произведений украинских писателей-фантастов, которые до сих пор не были под пристальным вниманием научных работников.

***Ключевые слова:** литературная ономастика, имя собственное.*

Summary

The basic aspects of research of the names own of artistic works are reflected in the article. The purpose of this secret service is an analysis of common onims' units in the names of works of Ukrainian writers-fantasies, which until now were not under intent attention of research workers.

***Key words:** literary onomastics, name own.*

УДК 82.09 (477)

Маковська Ю. М.

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ АСПЕКТИ ДРАМИ І. ФРАНКА „БУДКА Ч. 27”

І. Я. Франкові належить вісім оригінальних зразків драматичного мистецтва, створених у зрілий період творчості, проте в науці й до сьогодні існує стереотип, що письменник не реалізував себе повноцінно у драматургії, а вершиною драматичного таланту Івана Яковича тривалий час вважалося „Украдене щастя”.

Менш відома в літературі та театральному житті одноактівка І. Франка „Будка ч. 27” (1893–1896 рр.), „що за художнім рівнем, за осмисленням трагедійних колізій як невідворотності відповідальності